

ОКАЗІОНАЛЬНИЙ СПОСІБ ФОРМУВАННЯ КВАЗІСПЕЦІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ У НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Вільховченко Н.П.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті описано основні способи формування квазіспеціальної лексики в англomовному науково-фантастичному тексті. Серед продуктивних способів виокремлюємо okazіональний та потенційний словотвірний тип. Особливу увагу звернено на okazіональний спосіб, який розкриває специфіку створеної автором лексики. Він також відображає головні особливості мовної картини фантастичних світів авторів-фантастів. Використання okazіональних одиниць квазіспеціальної лексики має стилістичний ефект: підсилює ефект достовірності науково-фантастичного тексту та створює колорит екзотичності.

Ключові слова: науково-фантастичний текст, квазіспеціальна лексика, словотвірний тип, okazіональність, авторські неологізми.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток науки і техніки сучасного світу відображається у літературних творах, передусім у науковій фантастиці, що сприяє появі новотворів, які приваблюють увагу сучасних лінгвістів. У цьому контексті важливим є аналіз функціонування квазіспеціальної лексики (КЛ), створеної автором, у науково-фантастичному тексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Виникнення образів фантастичного світу під час написання автором тексту зумовлює процеси уяви, які відбуваються у свідомості. Автори-фантасти створюють назви для номінацій фантастичних об'єктів. Завдяки цьому у науково-фантастичному тексті (НФТ) виникають нові слова на позначення реалій, що існують у фантастичному світі. Дослідження лексичних новотворів (Ю. А. Зацний, В. В. Лопатін, В. Г. Гак, Р. Ю. Намітокова, Н. С. Валгіна, О. М. Турчак, W. Zhang) дають змогу виявити тенденції розвитку лексико-семантичної системи. Це стосується словотвірних процесів та напрямів семантичного розвитку лексики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що мовне оформлення науково-фантастичних творів уже було об'єктом уваги фахівців (О. І. Стужук, Т. Н. Тесленко, Т. А. Сінопольської, О. О. Калінюк, А. А. Лисенко, Т. В. Катиш), все ж таки мова наукової фантастики залишається недостатньо дослідженою. Одержані результати доповнюють інформацію про загальні закономірності вживання та формування термінологічних новоутворень, включаючи квазіспеціальну лексику, у художньому тексті.

Метою статті є визначення й опис основних способів формування квазіспеціальної лексики у сучасному англomовному науково-фантастичному тексті.

Матеріалом дослідження слугували романи і оповідання англomовних письменників-фантастів другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.: В. Дітца, Д. Адамса, А. Кларка, У. Гібсона, Т. Джонса, Е. Айдла, К. Саймака, А. Маккефрі, Е. Скарборг, М. Тиса, Дж. Йорка, У. Сміта та ін. (загальний обсяг близько 3 500 сторінок).

Виклад основного матеріалу дослідження. КЛ розглядаємо як особливу частину спеціального лексикону НФТ, який реалізує основні харак-

терні ознаки наукової фантастики (художність, фантастичність та художню імітацію науковості) [1]. Аналіз словотвірних моделей КЛ сприятиме її адекватній інтерпретації у контексті. Зазначимо, що здебільшого одиниці квазіспеціальної лексики мають у мовній системі словотвірну аналогію, тобто в структурному та семантичному плані імітують певний словотвірний зразок.

У результаті виконаного дослідження КЛ у НФТ, сформовано два головні типи утворення цієї лексики: *оказіонального* та *потенційного* типу. Такий поділ здійснюємо за аналогією розподілу okazіоналізмів на потенційні та okazіональні слова. Як зазначає О. А. Земська, головна відмінність між ними полягає у будові слова. Якщо потенційні слова «утворюються згідно найпродуктивніших типів, що заповнюють порожні клітинки словотвірних парадигм, тобто реалізують дію словотвірних законів», то okazіональні слова порушують правила загальнономовного словотвору [3, с. 180].

У статті докладніше проаналізуємо okazіональний словотвірний тип. На рис. 1 наведено схему, що ілюструє основні типи okazіонального способу утворення квазіспеціальної лексики у НФТ.

Рис. 1. Основні словотвірні типи квазіспеціальної лексики у НФТ

До okazіонального типу зачисляємо лексичні одиниці, структура яких подібна до структури звичайних okazіональних слів. Як і авторські okazіональні слова, квазіспеціальна лексика okazіонального типу – це лексика, формування якої відхиляється від звичайних способів утворення слів англійської мови, оскільки КЛ okazіонального типу здатна утворювати власні моделі. Наприклад, у науково-фантастичному тексті okazіональну КЛ утворено за фонетичним принципом (тобто коли лексеми складаються з незареєстрованих у мові сполучень фонем) і фонетико-морфологічним типом (коли лексему, складену з кореневої морфеми фонетичного типу, поєднано з продуктивним афіксом).

Прикладами фонетичного типу утворення КЛ є **pnede** [16] – *іншопланетна грошова одиниця*, **innim** [16] – *іншопланетне часове позначення*, **canadil** [16] – *назва іншопланетної тварини*, **Kezdai, Is-kaldai** [17], **Krakan** [12] – *географічні назви*, **Tarna** [12] – *назва планети*, **Avocrahn, Ilcuda, Angelrath** [17], **Mothri, Zid** [16] – *форми іншопланетного життя*. Оказіональність у наведених одиницях проявляється як у плані виведення, так і у плані змісту.

Подібні одиниці КЛ є етимологічно немотивовані і позбавлені семантичних зв'язків з англійськими кореневими морфемами, отож у них, передусім, важливим є фоностилистичний бік. Утворення таких немотивованих лексичних одиниць є специфічною рисою НФТ, водночас як для мови це явище не притаманне. Під час створення КЛ фонетичного типу автор НФТ свідомо досягає екзотичності звучання.

Однак, дослідження виявило, що і тут існують певні стереотипні моделі. Зокрема, автор прагне досягти евфонії, вочевидь, через естетичну спрямованість НФТ. Можна виокремити декілька способів утворення евфонії, наприклад, уникання збігів приголосних. Зазвичай, типовою словотвірною схемою є приголосний-голосний-приголосний. Таке явище доволі часто спостерігають у власних назвах. Наведемо приклади одиниць КЛ, утворених подібним способом: **Maganos** (*вигаданий астронім*) [17], **bolo** (*військова машина*) [18], **Uburu** (*назви космічних човнів*) [17]. Нами виокремлено 33 одиниці, утворені у такий спосіб.

Ще одним способом досягнення евфонії є сполучення приголосних, серед яких трапляються сонори: **Folfanga** (*назва планети*) [11], **Espadrille** (*назва планети*), **Tarna** (*назва планети*) [12], **Blerontin** (*планета*) [16], **Samnorsk** (*іншопланетна мова*) [21]. Таким способом утворено 39 одиниць.

У НФТ використовуються нетипові для англійської мови збіги голосних. Наприклад: **fraaki** (*назва риби*), **kidaaki** (*іншопланетний птах*), **Caabye** (*назва планети*), **balaave, giryeeni** (*форми іншопланетного життя*), **giirange** (*назва посади*) [17]. Подібні збіги голосних мають 26 одиниць фонетичного типу. Безумовно, використання лексичних одиниць, які містять подібні нетипові для англійської мови збіги голосних, сприяє досягненню ефекту екзотичного звучання.

У результаті аналізу фактичного матеріалу виявлено, що письменники-фантасти іноді створюють важкі для вимови слова. Наприклад: **Neeyereeya, Renyilaaghe** (*форми іншопланетного життя*) [17], **Golgafrinchan** (*іншопланетна форма життя*) [11], **Gobbledygook** (*іншопланетна мова*) [16]. Такі лексичні одиниці є важкими для читання та вимови, адже довгота звучання та збіги приголосних непритаманні англійській мові. Це ще один спосіб досягнення ефекту екзотичного звучання.

Серед КЛ фонетичного типу зафіксовано усього 98 евфонічних одиниць КЛ (їх побудовано за схемою приголосний-голосний-приголосний; вони налічують сполучення приголосних, у складі яких є сонори, а також короткі слова, до складу яких входять нетипові для англійської мови збіги голосних). Крім цього, завдяки обчисленням виокремлено 42 лексичні одиниці, важкі для ви-

мови. На наш погляд, як благозвучні, так і важкі для вимови одиниці читач сприймає як чужі, що створює колорит невідомого. Однак вважаємо, що важкі для вимови слова створюють у деяких творах дещо негативну конотацію ворожості чужої цивілізації [17], хоча в інших – мають гумористичний ефект [16]. Тобто під час використання КЛ фонетичного типу досягають ефекту екзотичного звучання.

Фонетичний спосіб належить до малопродуктивних словотвірних способів у науково-фантастичному тексті, оскільки 12% (113 одиниць) виокремлених нами одиниць КЛ утворено за фонетичним типом. Це є одним зі способів утворення фантастичності НФТ та колориту екзотичності через незвичне звучання.

Окрім фонетичного, оказіональний тип утворення КЛ, як уже зазначено, налічує також фонетико-морфологічний. Цей тип утворення КЛ містить лексеми, які складаються з кореневих морфем фонетичного типу, які поєднані з продуктивним афіксом. Наприклад: **Daeger, Delassian** [18] – *форми іншопланетного життя*, **pellerator** [16] – *тип ліфта*. У першому прикладі бачимо, що квазітермін **Daeger** утворено за допомогою суфікса **-er**, квазітермін **pellerator**, утворено за аналогією з лексемою **elevator** за допомогою суфікса **-or**. Суфікси **-er, -or**, зазвичай, в англійській мові використовують у назвах виконавців дії та апаратів. Семантика цих суфіксів у квазітермінів зберігається. Трапляються і такі суфікси, які у науково-фантастичному тексті набувають нового семантичного розширення, порівняно з їхнім змістом у загальнолітературному та термінологічному словотворенні. Прикладом може бути афікс **(i)an** (що в узуальному вживанні має значення «мешканець країни»). У НФТ цей афікс набуває значення «мешканця планети» або вказує на належність певного явища планеті (**Yassaccans, Blerontinians** [16], **Lassan** [12] – *назви мешканців інших планет*; **Delassian politics** [17], **Melconian flu** [18]). Аналіз лексичного матеріалу засвідчив, що за фонетико-морфологічним типом у досліджуваному матеріалі створено 4% КЛ (38 одиниць).

У романі «A Fire upon the Deep» В. Вінджа деякі назви іншопланетних мов закінчуються на **-or (e)sk: Samnorsk, Baeloresk**. Унаслідок частих повторів цих лексем читач підсвідомо виокремлює **-or (e)sk** як суфікси лексем, що позначають іншопланетні мови. У романі «Arcona's World» фігурують назви двох представників іншопланетної фауни: **fraaki, kidaaki**. Спільний елемент **-aaki** виокремлено як кореневу морфему, а елементи **fr-** та **kid-** необхідно сприймати як коренева морфема складного слова (тоді **-aaki** сприймають як вигаданий суфікс).

Як імітацію словотвору, що існує у мові, шляхом словоскладання в чужомовних словах можна вважати й написання через дефіс одиниць КЛ, утворених від оказіональних основ: **Mor-verriday** (*висока військова посада*) [18], **Ki-lin** (*форма іншопланетного життя*), **enye-g hanyii** (*одиниця часу*), **Narhii-Vhiliinar** (*назва іншопланетної країни*) [17]. В останньому прикладі бачимо, що другу частину слова написано з великої літери, що, вочевидь, є особливстю «іншопланетного правопису». Імітацію іншопла-

нетного словотвору ілюструє й редуплікація у назві вигаданого топоніма *Cui-Cui* [21]. В усіх наведених одиницях КЛ поділ на дві частини є семантично немотивованим, отожд у тексті він має суто стилістичну функцію.

Нами виокремлено ще один приклад імітації «іншопланетного словотворення»: одиниця КЛ *Olvira* з роману «A Fire upon the Deep», що позначає іншопланетну мову. У прикладі літера *O*, ймовірно, є особливим елементом іншопланетного алфавіту.

Шляхом уведення в текст елементів «іншопланетного словотворення» автор досягає також ефекту достовірності описуваного ним фантастичного світу. Таке свідоме використання «іншопланетного словотворення» є доволі унікальним. Його вжито лише у таких творах, як «A Fire upon the Deep» В. Вінджа, «In the Bowl» Дж. Варлі, «Incrusion» М. Тиса, «The Sky is Falling» С. Йорка. Зазначимо, що автори, зазвичай, не пояснюють зміст вигаданих ними «іншопланетних» афіксів та кореневих морфем. Уся інформація, котру повинен виявити читач, залишається зде-

більшого неповною. Це посилює ілюзію достовірності описуваного, оскільки сприймається як звичне явище, притаманне іншопланетній мові.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, утворення КЛ у НФТ відбувається за оказіональним та потенційним словотвірним типом. З'ясовано, що квазіспеціальна лексика оказіонального типу утворює власні моделі, що складаються з незареєстрованих у мові звукосполучень. Оказіональний тип включає фонетичний та фонетико-морфологічний спосіб утворення КЛ. Інші одиниці КЛ імітують іншопланетний словотвір. Вважаємо, що використання оказіональних одиниць КЛ підсилює ефект достовірності НФТ та створює колорит екзотичності. Аналіз фактологічного матеріалу засвідчив, що оказіональний словотвірний тип належить до малопродуктивних типів утворення КЛ у НФТ. Цим словотвірним типом утворено 16% досліджених нами одиниць КЛ. Дослідження відкриває перспективу подальшого аналізу продуктивних способів утворення КЛ у НФТ, зокрема потенційного словотвірного типу.

Список літератури:

1. Вільховченко Н. П. Функціональні параметри квазіспеціальної лексики в тексті наукової фантастики / Вільховченко Н. П. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2015. – Вип. 52. – Серія «Філологічна». – С. 55-56.
2. Зацный Ю. А. Англо-русский словарь новых слов и словосочетаний / Ю. А. Зацный. – Запорожье: ЗГУ, 2000. – 65 с.
3. Земская Е. А. Словообразование как деятельность: монографія / Е. А. Земская. – М.: Высшая школа, 1992. – 220 с.
4. Лисенко А. А. Сербська та хорватська науково-фантастична лексика [Електронний ресурс] / Алла Андріївна Лисенко. – Режим доступу: <http://www.rastko.rs/rastko.ukr/umetnost/lisenko2002/lisenko-01.html>
5. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Катиш. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
6. Новикова Н. В. Новообразование в современной научной фантастике: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. В. Новикова. – М., 1988. – 21 с.
7. Синопольская Т. А. Структурно-семантические и функциональные особенности текстового комментирования в научной фантастике: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. А. Синопольская. – К. 1991. – 16 с.
8. Стужук О. І. Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури XIX–XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / О. І. Стужук. – К., 2006. – 14 с.
9. Турчак О. М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Турчак. – Дніпропетровськ, 2005. – 23 с.
10. Zhang W. Interpretation of the Formation of Internet Neologisms and Their Translation from Pound's Perspective of «Language Energy» / W. Zhang, F. Wu, Ch. Zhang // International Journal of English Linguistics. – Vol. 3. – № 2. – 2013. – P. 66-71.

Список ілюстративних джерел:

11. Bradbury R. The Veldt [Електронний ресурс] / R. Bradbury. – Режим доступу: <http://www.lib.ru> / INOFANT
12. Clarke A. The Songs of Distant Earth / A. Clarke. – London: Voyager, 2001. – 242 p.
13. Dietz W. Steelheart / William Dietz. – New York: Ace Books, 1998. – 324 p.
14. Gibson W. Neuromancer / W. Gibson. – New York: Ace Books, 1984. – 271 p.
15. Idle E. The Road to Mars / Eric Idle. – London: Bantam, 1999. – 309 p.
16. Jones T. Starship Titanic / Terry Jones. – New York: Ballantine Books, 1998. – 246 p.
17. McCaffrey A. Acorna's World / A. McCaffrey, E. Scarborough. – New York: Harper Collins Publishers, 2000. – 306 p.
18. Thies M. Incrusion // Bolos: Old Guard / M. Thies. – New York: Baen, 2001. – 135 p.
19. York J. Steven. The Sky is Falling // Bolos: Old Guard / York J. Steven, Smith D. Wesley. – New York: Baen, 2001. – P. 165–290.
20. Varley J. In the Bowl [Електронний ресурс] / J. Varley. – Режим доступу: <http://www.lib.ru> / INOFANT
21. Vinge V. A Fire Upon the Deep [Електронний ресурс] / V. Vinge. – Режим доступу: <http://www.lib.ru> / INOFANT

Вильховченко Н.П.

Национальный университет «Львовская политехника»

ОККАЗИОНАЛЬНЫЙ СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ КВАЗИСПЕЦИАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ В НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Аннотация

В статье описаны основные способы формирования квазиспециальной лексики в современном научно-фантастическом тексте. Среди продуктивных словообразовательных способов выделяем потенциальный и окказиональный. Особенное внимание уделяем окказиональному словообразовательному способу, который раскрывает специфику созданной автором лексики. Он также отображает основные особенности языковой картины фантастических миров авторов-фантастов. Использование окказиональных единиц квазиспециальной лексики создаёт стилистический эффект: усиливает эффект достоверности и колорит экзотичности в научно-фантастическом тексте.

Ключевые слова: научно-фантастический текст, квазиспециальная лексика, словообразовательный способ, окказиональность, авторские неологизмы.

Vilkhovchenko N.P.

National University «Lviv Polytechnic»

OCCASIONAL WORD-FORMING TYPE OF QUASI-SPECIAL VOCABULARY USED IN SCIENCE FICTION

Summary

The paper considers the main ways of forming of quasi-special vocabulary, coined by the author, which is used in modern science-fiction. These ways include potential and occasional types of word-formation. A particular emphasis is laid on peculiarities of occasional word forming type that reflects the specific character of linguistic building of fantasy world in science fiction. The analysis shows the main structural types of quasi-special vocabulary used in science-fiction. Quasi-special vocabulary of occasional type is able to create various stylistic effects: to increase the exotic colouring and the effect of vividness.

Keywords: science-fiction text, quasi special vocabulary, word forming type, occasional character, neologism.